

УДК 581.526:502.7

І. Л. Домницька, С. М. Рибалка, В. Ф. Опанасенко

Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара

КОЛЕКЦІЯ ТРОПІЧНИХ І СУБТРОПІЧНИХ РОСЛИН БОТАНІЧНОГО САДУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Наведено результати багаторічної інтродукції в лабораторії тропічних і субтропічних рослин ботанічного саду ДНУ. Досліджено основні етапи становлення колекції та динаміку її формування. Наведено загальну кількість таксонів колекційного фонду рослин захищеного ґрунту, розглянуто його стан на 2008 рік.

I. L. Domnytska, S. M. Ribalka, V. F. Opanasenko

Oles' Gonchar Dnipropetrovsk National University

COLLECTION OF THE TROPICAL AND SUBTROPICAL PLANTS OF THE BOTANICAL GARDEN OF THE DNIPROPETROVSK UNIVERSITY

The results of long-term introduction made by the laboratory of tropical and subtropical plants of the DNU botanical garden are presented. The basic stages of the collection establishment and dynamics of its formation are studied. The total amount of taxa of the greenhouses' collection fund is pointed and its state is examined.

Вступ

Один з основних напрямків інтродукції рослин у захищений ґрунт помірної зони – створення колекцій, які б відображали різноманіття флори тропіків і субтропіків, демонстрували б характерні біологічні особливості окремих груп рослин різного географічного походження, мали б у своєму складі цінні для людини види світової флори. Важлива функція цих колекцій – збереження генофонду рідкісних і зникаючих видів тропічних і субтропічних рослин за межею їх природного ареалу, що відповідає Конвенції про біорізноманіття, прийнятій у 1992 році [7; 12]. Рішення Конвенції закріплені нормативними актами законодавства України [1]. На відміну від колекцій рослин відкритого ґрунту, оранжерейні фонди – база для повноцінної наукової та просвітницької роботи з живими рослинами (що теж є важливою місією ботанічних садів [6; 11]) протягом усього року, без перерви на зимовий період.

Остання інвентаризація колекції проведена в 1997 році, дані не видавалися. Роботи з інтродукції рослин ботанічного саду ДНУ публікувалися у 1971 та 1985 роках [3; 8]. Із того часу колекція значно поповнилася, склад її також змінився. Виникла необхідність проведення досліджень стану та складу колекції на сучасний момент. Саме ці питання вирішуються в даній роботі, у якій робиться аналіз результатів інтродукції тропічних і субтропічних рослин і досліджується динаміка росту колекції захищеного ґрунту за весь час існування ботанічного саду ДНУ.

Матеріал і методи досліджень

Досліджено кількісний та якісний (таксономічний) стан колекції тропічних і субтропічних рослин ботанічного саду ДНУ протягом усього періоду його існування. У роботі використано морфологічні методи визначення рослин [9; 10]. При уточненні назв і систематичного положення таксонів використовували класичні та новітні наукові джерела. Назви рослин вивірені за сучасною версією класифікаційної системи А. Л. Тахтаджяна [14] та R. K. Brummit [13].

Результати дослідження та їх обговорення

Початок робіт з інтродукції тропічних і субтропічних рослин у Дніпропетровському ботанічному саду відноситься до 1933–1934 років. У базових оранжереях на 1941 рік було зібрано вже приблизно 500 екзотів [2]. У роки війни колекція була втрачена і з 1944 року почалось її відновлення. У 1956-му вона налічувала 262 види. У 1960 році відбудовано довоєнну площу теплиць і оранжерей, ріст колекції став інтенсивнішим [4; 5]. У 1971-му вона вже налічувала 960 таксонів з 87 родин [3].

У перші роки відбудови ботанічного саду у захищеному ґрунті вирощували переважно рослини субтропіків, проводили досліди з траншейної та кімнатної культури цитрусових, вирощували інжир, гранат, хурму.

У подальшому на основі колекції проводили роботи зі збільшення та поліпшення асортименту декоративних рослин для фітодизайну інтер'єрів. У практику було впроваджено понад 300 нових і малорозповсюджених видів і різновидів декоративних екзотів. Різним підприємствам, організаціям, навчальним закладам, квітникарям-аматорам передано десятки тисяч рослин, живців і зразків насіння.

Починаючи з 1962 року велику увагу приділено вивченню стійкості рослин в умовах виробничих приміщень. Результати цих досліджень використано при розробці та впровадженні практичних рекомендацій з озеленення інтер'єрів промислових підприємств стійкими видами декоративних тропічних і субтропічних рослин [8].

У 1975 році введено в експлуатацію нову експозиційну оранжерею з корисною площею 578 м². Основні фонди тропічних і субтропічних рослин зосереджені в цій оранжереї. Сьогодні колекція налічує 1460 видів, різновидів, форм і сортів, які належать до 439 родів і 136 родин.

Значне поповнення колекції досягнуте як завдяки насіннєвому обміну за делектусами з вітчизняними та зарубіжними ботанічними закладами, так і шляхом отримання живих рослин і рослинного матеріалу з ботанічних садів Києва, Донецька, Харкова, Одеси, Львова, Ялти, Москви, Санкт-Петербурга, Риги, Талліна та інших.

Найчисленніші за кількістю таксонів природної флори тропіків і субтропіків – родини кактусових (*Cactaceae* Juss. – 157 видів та природних різновидів), ароїдних (*Araceae* Juss. – 83), товстянкових (*Crassulaceae* DC. – 68), алоєвих (*Aloaceae* Batsch – 67), геснерієвих (*Gesneriaceae* Dum. – 50), бромелієвих (*Bromeliaceae* Juss. – 42), орхідних (*Orchidaceae* Juss. – 37 найменувань).

Серед родових комплексів переважають фікус (*Ficus* Tourm ex L. – 34 таксони), мамілярія (*Mamillaria* Haw. – 31), гавортія (*Haworthia* Duval – 30), бегонія (*Begonia* L. – 28), пеперомія (*Peperomia* Ruiz et Pav. – 27), опунція (*Opuntia* Mill. – 26), алое (*Aloe* L. – 22 найменування).

У сортовому різноманітті рослин колекції перше місце посідає родина геснерієвих. За останні 10 років вона значно поповнилася культиварами сенполії фіалкокріткової (*Saintpaulia ionantha* hort.) і зараз нараховує понад 200 сортів і форм.

За біоморфологічними ознаками у складі колекції 159 таксонів представлені деревами, 148 – кущами, 45 – напівкущами, 661 – багаторічними трав'янистими рослинами, 363 – сукулентами, 85 – ліанами, 71 – епіфітами.

Колекція укомплектована за еколого-географічним принципом. Основна частина видів походить із Центральної та Південної Америки, Південної та Східної Африки, Австралії, Нової Зеландії, Середземномор'я, Індонезії, Індії, Мадагаскару.

Представники тропічних лісів – 831 таксон (із них близько 600 – види вологих місць зростання), 341 – із субтропічних широт, понад 400 видів – рослини пустель і напівпустель. У колекції є як примітивні прадавні вищі рослини (псилот, селягінели), так і еволюційно молоді представники флор тропіків і субтропіків (бананові, імбирні, орхідні тощо).

Папороті представлено 51 таксоном із 19 родів 10 родин.

Голонасінних налічується 18 видів. Із них особливо цінні – релікти третинного періоду – стангерія дивна (*Stangeria paradoxa* Mooge) з родини стангерієвих і саговник відігнутий (*Cycas revoluta* Thunb.) із родини цикадових. Стангерія – дуже рідкісна рослина, зникаючий вид, ендемік прибережної зони Південно-Східної Африки. У нашій колекції зростає чоловічий екземпляр (рослина дводомна) стангерії. Він вирощений із насіння, отриманого у 1964 році з Варшавського ботанічного саду (Польща). Щороку дає нові листки та стробіли з пилком.

Покритонасінні рослини представлені 1386 таксонами: однодольні – 312 таксонів (25 родин), дводольні – 1074 (80 родин). Більшість рослин добре чи задовільно адаптувалися до умов оранжереї. Всі вони дають приріст: 90 % – регулярний, 10 % – періодичний з інтервалом у 2–3 роки (*Cycas revoluta*). Регулярно квітнуть 404 і плодоносять 25 видів і сортів.

У колекції ботанічного саду зібрано багато цінних, корисних у господарському відношенні видів рослин тропіків і субтропіків. Більшість із них складають лікарські (136 таксонів, у тому числі ефіроолійні), технічні (104 – текстильні, дубильні, деревинні тощо), харчові рослини (58 найменувань). Щороку плодоносять банан бальб'юзіанський, мушмула японська, монстера делікатесна, мандарини, лимони, евгенія одноквіткова, мурайя іноземна.

Останнє велике поповнення колекції здійснене у 2005 році. Від Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України та з ботанічного саду імені академіка О. В. Фоміна Київського національного університету надійшли види та культивари з різних родин у вигляді живців та цілих рослин. Найцінніші та при цьому найчисленніші з них – представники родини *Orchidaceae* (32 таксони) і *Ericaceae* (9 сортів *Azalea indica* (L.) Schweet.). Сьогодні більшість рослин почувається добре, деякі представники орхідних (цимбідіуми) та всі азалії квітують з 2007 року.

У складі колекції є види, що охороняються на різних рівнях. Це адіантум венерин волос (*Adiantum capillus-veneris* L.), аспленій адіантовий чорний (*Asplenium adiantum-nigrum* N.), птерис критський (*Pteris cretica* L.), даная волотиста (*Danae racemosa* (L.) Moench), фікус карика, інжир (*Ficus carica* L.), жасмин лікарський (*Jasminum officinale* L.), гранат звичайний (*Punica granatum* L.) та інші.

Висновки

Загальний обсяг рослинного генофонду ботанічного саду ДНУ – 3618 видів, підвидів, різновидів, форм і сортів. На даний час із цієї кількості рослини тропіків і субтропіків налічують 40 % (1460 таксонів), що можна вважати високим показником інтродукційного потенціалу лабораторії. У ботанічному саду постійно проводиться інвен-

таризація таксономічного складу колекції тропічних і субтропічних рослин, розробляються проблеми інтродукції у захищений ґрунт, аналізується стійкість інтродуцентів при використанні у різних інтер'єрах.

Бібліографічні посилання

1. **Баб'як П. Д.** Екологічне право України / П. Д. Баб'як, Ю. О. Біланчук, Н. П. Чирва. – К.: Аттіка, 2000. – 216 с.
2. **Бреславец П. П.** Днепропетровскому ботаническому саду – 40 лет // Интродукция растений в Днепропетровском ботаническом саду. – Д.: ДГУ, 1971. – С. 3–7.
3. **Коверя С. М.** О фенологических ритмах оранжерейных растений ботанического сада Днепропетровского госуниверситета // Интродукция растений в Днепропетровском ботаническом саду. – Д.: ДГУ, 1971. – С. 60–64.
4. **Левицкая А. М.** Днепропетровский ботанический сад государственного университета // Бюллетень Главного ботанического сада. – М., 1950. – Вып. 6. – С. 106–107.
5. **Левицкая А. М.** Ботаническому саду Днепропетровского государственного университета – 30 лет // Научные записки. Сер. Ботаника. – Д.: ДГУ, 1962. – Т. 78. – С. 3–12.
6. **Международная программа ботанических садов по охране растений.** Международный совет ботанических садов по охране растений / Под ред. И. И. Смирнова, В. Л. Тихоновой, – М., 2000. – 57 с.
7. **Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні** / Д. И. Гродзинский, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Т. М. Черевченко та ін. – К.: Академперіодика, 2001. – 104 с.
8. **Рыбалка С. М.** Интродукция тропических и субтропических растений в Днепропетровском ботаническом саду // Интродукция и экспериментальная экология. – Д.: ДГУ, 1985. – С. 77–81.
9. **Тропические и субтропические растения** (Краткие итоги интродукции в оранжерее Главного ботанического сада АН СССР). – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 187 с.
10. **Тропические и субтропические растения** (Фонды Главного ботанического сада АН СССР). – М.: Наука, 1976. – 155 с.
11. **Шеляг-Сосонко Ю. Р.** Біорізноманіття та сталий розвиток України / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, І. Г. Ємельянов // Вісник НАНУ. – 2000. – № 4. – С. 10–39.
12. **Biodiversity.** Environmental and Development. – Baltimore: UNESCO, 1992. – № 7. – 17 p.
13. **Brummit R. K.** Vascular Plant Families and Genera. – London: R. B. G. Kew, 1992. – 804 p.
14. **Takhtajan A.** Diversity and Classification of Flowering Plants. – New York: Columbia University Press, 1997. – 643 p.

Надійшла до редколегії 25.05.2008